

دانشگاه تهران

دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی

بررسی مسائل اداری سازمان اصلاحات ررضی

پایان نامه فوق لیسانس رشته علوم اداری

استاد راهنما : جناب آقای دکتر علیرضا یشارت

هیئت داوران :

دکتر منصفی

دکتر زارعی

آقایان دکتر یشارت

هوشنگ مظاهری

تهیه و تنظیم از

دانشجوی فوق لیسانس رشته علوم اداری

عنوان نگارنی : اناداف
 ۴۶۲۴۷
 تلفن : ۴۶۲۴۸
 صندوق پستی : ۲۶۷۳

دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی

رساله آقای هوشنگ مظاهری درباره (بررسی مسائل اداری سازمان
 اصلاحات ارضی) در جلسه مورخ ۱/۶/۶۶ هیئت رسیدگی مطرح گردید
 و با درجه (ب) بتصویب رسید .

عضو هئیت

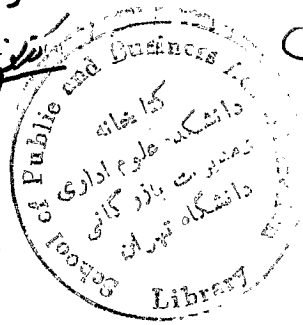
دکتر زارع

عضو هئیت

دکتر منصفی

استاد راهنما

دکتر بشارت

تشکر :

و تشکر خود میداند که از استاد ارجمند جناب آقای
دکتر طریقتی بشارت که در تهیه و تدوین این پایان نامه با اینجانب
راهنمایی‌های دیرینه فرموده‌اند و همچنین از زحمات استادان ارجمند
جنابان آقایان دکتر زارعی و مصطفی، تشکر و قدردانی نمایم.

مهندس نظامی

"پیش‌گفتار"

تاریخ جوامع بشری نشان داده است که هرگاه اقلیت جامعه "کلیه مزایای زندگی را منحصر بخود ساخته و اکثریت را از حداقل زندگی محروم بدارد چنان‌آتش انقلابی برافروخته و گسترش می‌یابد که در اندک زمانی شعله آن سرپای اقلیت را سوزاند و مسیر حیات سیاسی و اجتماعی آن جامعه را تخریب می‌دهد .

در کشور ما قبل از انقلاب رژیم ارباب و رعیتی اقلیت معدودی بنام مالک همه منابع درآمد کشاورزی را بخود اختصاص داده و بعنوان مختلف حاصل دسترنج زارعین یعنی ۷۵٪ جمعیت کشور را مصادره می‌کردند .

این سیستم غلط و غیر عادلانه ارباب و رعیتی سالهای سال با شدت تمام در کشور عزیز ما حکمفرما بود و بجرئت میتوان گفت که ظلم و بی‌انصافی در این سیستم بیشتر از رژیم صاحب و بردگی بود چون لااقل در رژیم اخیر صاحب برده‌ها را جز "مایملک خود دانسته و در حفظ و نگهداری بردگان سعی کافی بکاره می‌برد در صورتیکه در سیستم فتودالی هدف نهایی ارباب صرفاً "سود مالی بود و بجان و مال و شخصیت و سلامتی رعایا کوچکترین توجهی نمیشد .

زائیده این سیستم ظالمانه و غیر منطقی انحطاط فکری و کشتن روح ابداع و ابتکار در ۷۵٪ جمعیت کشور بود و این اکثریت کلیه دستورات را کورکورانه و بدون هیچگونه تعمق و تفکر انجام میدادند . بیشتر تصمیمات از قبیل نوع کشت ، نحوه

فعالیت . طریقه بهره برداری از زمین . خرید و فروش محصول بوسیله مالکین گرفته شده و رعایا فقط مانند حیواناتی مطیع . دستورات گفته شده را به مرحله عمل در می آورند و تمام سختی ها و بدبختی ها را با بردباری کامل تحمل مینموندند .

در نتیجه گشته شدن روح ابداع و ابتکار که زائیده سیستم ارباب و رعیتی بود زارعین سالهای سال بدون کوچکترین تغییر و پیشرفت . از روش آب آبیاری و اجدادی خود پیروی نموده و قدمی در راه توسعه و پیشرفت کشاورزی و بالا بردن سطح تولید برنمیداشتند و در واقع عدم اعتماد بنفس و از بین رفتن قدرت تفکر این طبقه را به انسانهایی ذلیل و زیبون و ناتوان و متکی تبدیل نموده و چنین تصور میکردند که بدون اتکاء به مالک نمیتوانند بطور مستقل روی پای خود ایستاده و مشکلات را با نیروی فکری خود حل نمایند .

نظام ظالمانه رژیم ارباب و رعیتی و آشکارشوم فئودالیزم زندگی اکثریت قریب با اتفاق مردم را دستخوش فلاکت و نیستی ساخته رنج و زحمت نصیب رعیت و رفاه و آسایش از آن ارباب بود .

دهداری علمی و زراعت مکانیزه جنبه رویداد داشت اقتصاد ملی کشاورزی بدون نقشه و هدف برپایه های متزلزل نظام کهن و درجهتی مفایر مصالح ملی

وعدالت اجتماعی و پدیده های دنیای معاصر پیش میرفت .

بازده ناچیز محصولات در سطح کشت ، عدم تامین و علاقه بکار از جانب کشاورز .

فشار بی حد و حصر مالک برای بهره برداری بیشتر ، بی اعتنائی به روشهای

نوین کشاورزی ، نفوذ مالکان بزرگ در دستگا های مملکتی و ایجاد موانع بی شمار

در راه اجرای برنامه های توسعه کشاورزی ، افزایش سریع جمعیت و نیاز روز افزون

کشور به تولیدات کشاورزی از جمله مسائل و مشکلاتی بود که در نتیجه رژیم فاسط و

سیستم غیر عادلانه ارباب و رعیتی دامن گیر کشور گردیده بود .

مسائل و مشکلات فوق دهقانان را تحت فشار قرار داد و سبب مهاجرت

درست جمعی آنها بشهرها میگردد در نتیجه دهات کشور به ویرانی تهدید میشد ، اراضی

کشاورزی بصورت زمین های بایر در می آمد و کشور دائماً محتاج به فرآورده های غذایی

ممالکی بود که در اصطلاح کشورهای صنعتی نامیده میشدند .

از سوی دیگر صنعت جوان مملکت با بحران روبرو گردید زیرا پائین بودن در

آمد سرانه در بخش کشاورزی که ۷۵٪ جمعیت را تشکیل میدهد قادر به جذب فرآورده های

صنعتی و محصولات کارخانجات داخلی نبود و این امر با الطبع صاحبان سرمایه را از

نتایج سرمایه گذاری در بخش صنعتی دل سرد و مأیوس مینمود .

بشهادت آنچه که در قرون گذشته بوقوع پیوسته و در حال هم می بینیم

چنین وضعی بهیچوجه قابل دوام نبوده و بایستی پایه و اساس آن بیک بسازه از هم متلاشی گردد .

برای جبران عقب ماندگی های حاصل از این سیستم وقوع يك جنبش دامنه دار و يك جهش دلیسرانه ضروری بنظر میرسد و لازم بود که بایک انقلاب ملی و آرام به دوران رکود پایان داده شود .

شاهنشاه مخم که همواره نگران زندگی و آینده این ملت که نسیال و باستانی هستند و در دوران سلطنت پرافتخار خود بارها موجودیت کشور را از خطر اضمحلال و سقوط نجات بخشیده اند بار دیگر برسالت تاریخی و رهبری داهیان خویشت قیام فرموده و باصد فرمان ۶ ماهه منشور انقلاب به رژیم کهنه و پوسیده و فئودالیسم و محرومیت ها و اماندگی های روستائی پایان دادند .

انقلاب سفیدی که به رهبری شخص اول مملکت بوقوع پیوست رنگ زندگی را در کشور که نسیال ما ایران کاملاً تغییر داد و کلیه افراد جامعه بخصوص رعایا و کشاورزان را در آستانه يك آینده روشن و امید بخش قرار داد و در واقع راه منحصر بفرد و تنه اعملی که وسیله آن میشد جبران مافات نمود همین بود .

برای اینکه این امر حیاتی و مهم هر چه زود تر و طبق اصول و روش صحیح صورت گیرد سازمانی بنام اصلاحات ارضی مامور گردید که باکمال قدرت و با استفاده

از حد اکثر امکانات به رژیم خان خانان و ارباب و رعیتی خاتمه دهد .
 بدینوسیله است اجراء چنین امر مهم و خطیری برای سازمان اجرا کنند
 مسائل و مشکلاتی بوجود خواهد آورد که بایستی با مطالعه دقیق و بررسیهای علمی
 مشکلات موجود را درک و درصدد چاره جویی آن برآمد تا سازمان مزبور بتواند
 در راه رسیدن به مقصود نهائی بیش از پیش بر سرعت خود افزود و بیه موقیبت های
 درخشانتری نائل گردد .

نگارنده با ایمان کامل به اصول انقلاب و با توجه به آنچه که در فوق
 گفته شد بررسی سازمان اصلاحات ارضی و تجزیه و تحلیل مسائل موجود را وظیفه
 ملی خود دانسته و تحقیق و بررسی را در این زمینه شروع مینماید شاید در راه به ثمر
 رساندن انقلاب شاه و ملت سهمی داشته و بدین ملی خود را بدینوسیله ادا نماید .

فهرست مندرجات

صفحه

فصل اول : کلیات

۱	علت انتخاب موضوع
۵	مشکل موجود
۷	قلمرو تحقیق
۸	روش تحقیق
۹	فتودالیه یا ملوک الطوائفی در ایران
۱۶	عقب ماندگی وضع کشاورزی وطل ایجاد آن

فصل دوم : رفرم ارضی در ایران

۲۵	مقدمه
۲۹	اصلاحات ارضی در ایران
۵۲	اهمیت ونتایج حاصل از اجراء قانون اصلاحات ارضی

فصل سوم : تشکیلات ووظائف سازمان اصلاحات ارضی

۵۹	تشکیل سازمان اصلاحات ارضی
۶۵	ادارات تابعه سازمان اصلاحات ارضی
۶۶	وظائف ادارات تابعه سازمان اصلاحات ارضی
۶۹	روابط سازمان اصلاحات ارضی با سایر سازمانهای دولتی
۷۰	کارهای انجام شده بوسیله سازمان اصلاحات ارضی
۷۶	شقوق مختلف واگذاری زمین

فهرست مندرجات

صفحه

فصل چهارم : بررسی مشکلات و علل آنها در سیستم اجاره بندی

۸۲

مشکلات ناشی از میزان و موعد پرداخت مال الاجاره

۸۹

بررسی اطلاعات جمع آوری شده و استنباط منطقی از آنها

فصل پنجم : پیشنهادات در مورد رفع اختلاف ناشی از سیستم اجاره بندی

۱۰۰

میزی و طبقه بندی

۱۰۱

بررسی مجدد در میزان مال الاجاره

۱۰۲

تشکیل کمیته های محلی

۱۰۴

نقشه برداری و تعیین حدود اراضی

۱۰۵

تجدید نظر در نحوه پرداخت مال الاجاره

۱۰۶

نتیجه گیری و اظهارنهادات^{ر نظر}

۱۱۷

پیشنهادات در مورد بهبود وضع کشاورزی

فصل ششم : متمم

۱۳۰

قانون مصوب دیماه ۱۳۴۰

۱۵۶

قانون الحاقی به قانون اصلاحات ارضی

فصل اول

* کلیات *

فلسفه انتخاب موضوع :

برابر تحقیقات و مطالعات سازمان ملل متحد ضریب افزایش جمعیت در ایران در حدود ۳٪ است و پیش بینی میشود که تا ۲۰ سال دیگر جمعیت ایران به رقمی برابر با ۴ تا ۵۰ میلیون برسد (۱) برای اینکه در آینده مشکل کمبود غذائی پیش نیامده و قحطی و گرسنگی زمین گیر کشور نگردد بایستی در امور کشاورزی تحولی ایجاد شده و کلیه پیش بینی های لازم در این مورد بعمل آید .

بایستی اذعان نمود که در نتیجه رژیم غلط ارباب ورعیتی و به دلیل آنکه در فصول بعد گفته میشود وضع کشاورزی در ایران فوق العاده بد بود و در مراحل اولیه و ابتدائی قرار دارد .

سطح تولیدات کشاورزی مادرریف نازلترین محصول بوده (۲) و
 با اینکه ۷۵٪ جمعیت کشور را طبقه روستایی تشکیل می‌دهد این عده نه تنها
 نیازمندیهای کشور را تامین نمیکنند بلکه قادر به تامین حداقل زندگی خود هم نیستند
 و درآمد ماهیانه هرزارع از ۲۵ تا ۳۰۰ ریال تجاوز نمیکنند (۳) در صورتیکه
 درآمد آمریکا فقط ۱۰٪ جمعیت یعنی در حدود ۲۰ میلیون نفر درمزارع زندگی
 میکنند که علاوه بر تامین خواربار خود و ۱۷ میلیون نفر دیگر در هر سال بیش از
 ۴۸۲۴ میلیون دلار مازاد فرآورده های کشاورزی صادر میشود (۴).
 در کشور ژاپن يك خانواده ۵ نفری در ۸۰۰ متر زمین میتواند کلیه
 نیازمندیهای خود را مرتفع کند ولی هنوز يك هکتار ايراني دره هکتار هم
 نمیتواند حداقل زندگی خود را تامین نماید (۵).

۲- متن سخن رانی، آقای ناصر گل سرخی معاون وزارت کشاورزی در بانك مرکزی

شهر ریور ۱۳۴۵.

۳- شاهنشاه آریامهر، انقلاب سفید، تهران: بانك ملی ۱۳۴۵.

۴- اصلاحات ارضی، تهران: وزارت کشاورزی، ۱۳۴۱، صفحه ۲۴۳.

۵- دکتر طباطبائی، محمد، انقلاب آرام روستاها و رشد اقتصاد کشاورزی.

تهران: ۱۳۴۵.

در مقابل این حقیقت ماد و وظیفه بزرگ در پیش داریم یکی اینکه خلاصه عقب ماندگی های گذشته را بپرکنیم و دیگر اینکه با تحولات سریع جهان همگام گردیم و این امر امکان پذیر نیست مگر با تحولی عمیق و دامنه دار و خوشبختانه در حال حاضر ما در آستانه چنین تحول بزرگی قرار گرفته و اصلاحات ارضی که هدف آن حل مسائل و مشکلات فوق است بواسطه تأثیری که در وضع اجتماعی و اقتصادی کشور دارد و سایر تحولات اجتماعی را تحت الشعاع خود قرار داده و در راه به ثمر رساندن این اصل که محتوی اصلی انقلاب است کوشش های همه جانبه شروع گردیده است .

نگارنده با توجه به مطالب فوق و با اعتقاد به اینکه توجه به بهبود وضع کشاورزی درآمد سرانه و در نتیجه درآمد ملی را افزایش داده و رفاه و آسایش ۷۵٪ جمعیت یعنی اکثریت مردم کشور را تأمین مینماید تحقیق و بررسی خود را در این زمینه شروع نموده و شق اول قانون اصلاحات ارضی یعنی اجاره را که سبب بروز اختلافات و کشمکش های زیاد بین زارع و مالک شده و مشکلی را برای سازمان اصلاحات ارضی بوجود آورده است مورد بحث قرار میدهد .

مشکل موجود :

با اجرای مرحله اول و دوم اصلاحات ارضی منظور اولیه یعنی القاء رژیم ارباب و رعیتی تامین زمین بصورت یکی از حقوق پیش بینی شده در قانون (اجاره ، فروش و تقسیم) به کشاورزان واگذار گردیده است (۶) ولی بطوریکه میدانیم هدف نهائی برنامه اصلاحات ارضی صرفا گرفتن زمین از مالکین و دادن آن به کشاورزان نبوده و مرحله سومی در پیش است که هدف آن از یاد تولید محصولات کشاورزی ، بالا بردن سطح زندگی کشاورزان و تامین رفاه و آسایش آنها میباشد .

مسئله و مشکلی که در راه نیل به هدف فوق وجود دارد و مانع پیشرفت سریع سازمان اصلاحات ارضی در راه اجرای مرحله سوم میگردد عبارت است از جدال و کشمکش و اختلافات دائمی زارع و مالک که نه تنها سبب اتلاف وقت کارکنان سازمان میگردد بلکه برای طبقه زارع و مالک هم تولید درد سر نموده و مشکلاتی برای خود آنها نیز بوجود آورده است .

۶- برای اطلاع کامل از قانون اصلاحات ارضی به فصل ششم مراجعه

شود .

برابر گزارش سازمان اصلاحات ارضی در مدتی کمتر از ۳ سال متجاوز از
 ۳۷۷۶۷۵ فقره شکایات مالک و زارع از همدیگر و ۱۱۷۳ فقره شکایات آنها از
 نحوه کار مأموریت بعمل آمده (۷) با توجه باینکه این شکایات هیچگاه فردی نبوده
 و شکایت یک یا دو نفر مالک از حداقل چند نفر زارع بوده و برعکس . بخوبی میتوان درک
 کرد که تعداد مراجعین برای این منظور چندین برابر ارقام فوق میباشد و با وظایف
 سنگینی که سازمان اصلاحات ارضی بعهده دارد و کمبود پرسنل رسیدگی به این
 شکایات و حل اختلافات مشکلی را برای سازمان بوجود آورد (۸) . عللی که سبب
 بروز اختلافات فوق و اتلاف وقت کارکنان سازمان میگردد بسیار است که —
 نگارنده با علم اجمالی به موضوع و در نتیجه مشاهده وادی ویرسش شق اول او
 مواد الحاقی قانون یعنی سیستم اجاره بندی و نحوه اجرای آنرا علت اصلی مشکل
 فوق تشخیص داده و تحقیق و بررسی خود را در این زمینه شروع نمیشاید .

۷- اصلاحات ارضی در ایران ، دیماه ۱۳۴۵ ، وزارت کشاورزی ، صفحه ۲۶ .

۸- نگارنده که شاهد موارد بسیاری از اختلافات بین زارع و مالک در شهرستان

بوده تنها در یک فقره آن که در تاریخ ۲۹ / ۴ / ۴۶ اتفاق افتاد ملاحظه نمود

که بیش از ۲۰ نفر زارع در حساسترین موقع یعنی فصل برداشت محصول بوسیله

قلمسرو تحقیق :

بطوریکه گفته شد در اجرای مرحله سوم اصلاحات ارضی که هدف آن بالا بردن سطح تولیدات کشاورزی و بهبود وضع زندگی طبقه روستائی است مسائل و مشکلات فراوانی وجود دارد که بررسی و تحقیق در اطراف کلیه این مسائل امکان پذیر نبوده و تنها یکی از این مشکلات یعنی اختلاف و کشمکش داعمی بین زارع و مالک مورد بحث قرار گرفته و از میان علل مختلفی که سبب بوجود آمدن این مشکل گردیده است سیستم اجاره بندی علت اصلی تشخیص داده شده .

بنابراین آنچه که در قلمسرو تحقیق این پایان نامه قرار میگیرد عبارت است از سیستم اجاره بندی و نتایج حاصله از آن در داخل سازمان اصلاحات

(بقیه پا ورقی)

زاند ارم احضار و امته اختلافات آنها با مالک بقدری توسعه داشت که با وجود تلاش و کوشش مسئول مربوطه در آن روز نتیجه ساید نگردید و بالاخره بروز بعد موکول شد با توجه باینکه در همان روز عده دیگری هم بععلت اختلاف به سازمان اصلاحات ارضی آمده و در انتظار نوبت بودند و فرد اهم عده تازه وارد دیگری بجمع این د واضافه خواهد شد میتوان حدس زد که چه مشکلی را برای سازمان بوجود خواهد آورد .

ارضی ولی از آنجا نیکه علم اجمالی در مورد محیط و موقعیت خاص و سابقه تاریخی مشکل لازم و ضروری میباشد و چاره جوشی های ممکنه و پیشنهادات با توجه به عرف و عادت ، سنن ، فرهنگ و وضع اجتماعی محیط ارائه میگردد بنابراین ابتدا به تاریخچه مالکیت و فتوح الی در ایران ، انحطاط وضع کشاورزی و علت عقب افتادگی آن اشاره شده و سپس رفرم اراضی و سیستم اجاره بندی مورد بحث قرار میگردد .

بدیهی است که اگر چنانچه در این پایان نامه مطالب دیگری غیر از سیستم اجاره بندی گفته شود صرفاً بعلت ارتباطی است که بطور مستقیم و غیر مستقیم با مشکل اساسی دارند و ذکر آنها در اثبات فرضیه اهم و بخصوص پیشنهادات لازم ضروری میباشد .

روش تحقیق :

در تهیه و تدوین این پایان نامه از روش علمی تحقیق و قدمهای مربوطه پیروی میگردد بدین معنی که ابتدا مشکل اصلی را که عبارت از اختلاف و کشمکش بین زارع و مالک و اتلاف وقت کارکنان سازمان است تشخیص داده و پس از اینکه اطمینان حاصل شد که این موضوع مسئله و مشکلی را برای سازمان بوجود آورده است به بررسی در تعیین عللی که سبب ایجاد این مشکل شده است پرداخته میشود از بین حد سیات

وفرضیات متعددی که در زمینه ایجاد مشکل بنظر میرسد پس از مطالعه و بررسی
 واستنتاج منطقی سیستم اجاره بندی را علت اصلی و اساسی مشکل فوق دانسته
 و برای اثبات آن بجمع آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه . مصاحبه . واریسی و
 مشاهده می پردازیم.

لازم است یادآوری شود که در این تحقیق نحوه کار سازمان از نزدیک واریسی
 مدارک و پرونده و قوانین و نشریات مختلف بطور دقیق مطالعه . نظریات اشخاص
 ذیصلاحیت و آشنابا به امور اداری و سازمانی (در تهران و شهرستان ها) استفسار.
 یا متجاوزان . ه نفر مالک مصاحبه . از بیش از ۱۰ قریه از قراة شهرستان
 ملایر بازدید و پرسشنامه هائی (در زمینه قیمت املاک . اقساط ماهیانه . میزان
 مال الاجاره . عایدی ملك و غیره) بین زارعین و خرده مالکین توزیع و اطلاعات
 جمع آوری شده درجد اول شماره ۳ و ۲ و ۱ طبقه بندی و پس از نتیجه گیری پیشنهادات
 لازم آراءه گردیده است .

فلسوف البتة یا ملوک الطوائفی در ایران :

بطوریکه قبلا گفته شد مشکل همدار قلمرو تحقیق این پایان اختلاف و

کشمکش بین زارع و مالک میباشد ولی برای پی بردن به این موضوع که آیا این مشکل

قبلا هم وجود داشته و یا پس از اجرای قانون اصلاحات ارضی بوجود آمده لازم است

که تاریخچه فتوح الیتنه یا ملوک الطوائفی مورد بحث قرار بگیرد :

با تحقیقی که درباره اراضی غربی شاهنشاهی ایران (بین النهرین) در هزاره

دوم قبل از میلاد بعمل آمده معلوم گردیده که اراضی متعلق به پادشاه بوده

و پادشاه در موقع لزوم آن اراضی را بنمایندگان، شهریاران، لشکریان،

و رعایای خود بعنوان حقوق یا بخشش میداده است (۱۰)

در اوستان جامعه ایرانی به سه طبقه روحانیان، سپاهیان، کشاورزان -

تقسیم شده و از لحاظ مالکیت طبقه کشاورز خود به دو دسته مجزای دهقان و زارع

تقسیم میشده است که دسته اول مالک زمینها و دسته دوم کارگران زمین یا بنما

به اصطلاحی که تا چندی پیش رایج بود " رعایا " بودند به استناد مدارک تاریخی

بایستی گفته شود که رعایای ایرانی در هیچ یک از ادوار باستانی از لحاظ اجتماعی

دارای حقوق خاصی نبودند و امتیازات طبقاتی کاملاً در جامعه ایران حکمفرما

بود. رعایا غالباً به زمینهای خود وابسته بودند و با خود این زمینها در خدمت

۹- طباطبائی، محمد، انقلاب آرام روستاها و رشد اقتصاد کشاورزی

تهران، تیرماه ۱۳۴۵.

مالکان جدید در می آمدند (۱۰).

در زمان اشکانیان ملوک الطوائفی بحد اعلاى درجه خود رسید و پادشاهان اشکانی مجبور بودند که حکومت ولایات را به خانواده های بزرگ و فئودال ها بسپارند و در این زمان سرداران و حکام محلی املاک وسیع را در دست در اختیار خود در آوردند و به همین نسبت نفوذ مالکین در سرنوشت و زندگی رعایا بیشتر شد.

با تاسیس سلسله ساسانیان در ۲۲۶ میلادی خصوصیت ملوک الطوائفی^۱ حکومت اشکانیان به ساسانیان رسید و در این دوره به خانواده و املاک مزروعی اهمیت بسیار داده میشد و برای هر منطقه جای مخصوصی مقرر گردیده بود و در این دوره روستائیان که وابسته زمین بودند مکلف به پرداخت خراج و ملزم به کار و زحمت خدمت سربازی شدند در این دوره وضع مالکیت و کشاورزی تقریباً بصورت زمان هخامنشی بازگشت با این وصف در این دوران چندین بار سهمیه مالک و زارع گاه بِنفع این و گاه بِنفع آن تفسیر کرد تا بالاخره در اواخر ساسانی این وضع بالعمره بِنفع مالکین درآمد و این خود یکی از علل نارضایتی اجتماعی بود که در زمان حمله اعراب تا حد زیادی در جامعه ایرانی وجود داشت.

۱- شاهنشاه آریامهر، انقلاب سفید، تهران: بانک ملی، ۱۳۴۵.